

**INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA ANTONIMLARNING SEMANTIK
XUSUSIYATLARI**

Meliyeva Xushnoza Maqsud qizi,

Samarqand davlat chet tillar instituti

Filologiya va tillarni o‘qitish: Xitoy tili.

xushnozameliyeva17072007@gmail.com

Holikulova Gulchexra Yorqulovna.

SamDChTI O‘zbek tili, jurnalistika va

kompyuter lingvistikasi kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida antonimlarning semantik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Antonimlarning leksik-semantik munosabatlardagi o‘rni, ularning turlari va nutqdagi funksional imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, ikki til misolida antonimlarning ma’no qarama-qarshiligi, kontekstga bog‘liq semantik o‘zgarishlari va milliy-madaniy tafovutlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, tarjima nazariyasi va til o‘qitish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: antonimlar, semantika, leksik ma’no, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili.

ANNOTATION. This article provides a comparative analysis of the semantic features of antonyms in English and Uzbek. It examines the role of antonyms in lexical-semantic relations, their types, and functional usage in speech. The study also explores semantic opposition, context-dependent meanings, and national-cultural differences of antonyms in both languages. The findings of the research are significant for comparative linguistics, translation studies, and language teaching methodology.

Key words: antonyms, semantics, lexical meaning, comparative analysis, English language, Uzbek language.

АННОТАЦИЯ. В данной статье проводится сравнительный анализ семантических особенностей антонимов в английском и узбекском языках. Рассматривается роль антонимов в лексико-семантических отношениях, их виды и функциональные возможности в речи. Также анализируются семантическая противоположность, контекстуальная зависимость значений и национально-культурные различия антонимов в обоих языках. Результаты исследования имеют важное значение для сравнительного языкознания, теории перевода и методики преподавания языков.

Ключевые слова: антонимы, семантика, лексическое значение, сравнительный анализ, английский язык, узбекский язык.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda leksik-semantik munosabatlarni chuqur o'rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Til birliklari o'rtasidagi ma'noviy aloqalar til tizimining ichki qonuniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Ana shunday munosabatlardan biri antonimiya bo'lib, u ma'nosi jihatidan o'zaro qarama-qarshi bo'lgan so'zlar o'rtasidagi semantik bog'liqlikni ifodalaydi. Antonimlar tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytirib, nutqning ta'sirchanligi va mantiqiy aniqligini oshiradi.

Antonimlar nafaqat leksik birlik sifatida, balki semantik kategoriya sifatida ham tilshunoslikda muhim o'rin egallaydi. Ular predmet va hodisalarning qarama-qarshi belgi va xususiyatlarini ifodalash orqali inson tafakkuridagi mantiqiy qarama-qarshiliklarni til vositasida aks ettiradi. Shu bois antonimlarni o'rganish til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yoritishda muhim ahamiyatga ega. Har bir tilda antonimlar tizimi milliy tafakkur, madaniyat va ijtimoiy hayot bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi.

Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, antonimlarning semantik xususiyatlari jihatidan muayyan o'xshashlik va farqlarga ega. Ingliz tilida antonimlar ko'pincha prefikslar orqali hosil qilinishi yoki kontekstual qarama-qarshilik asosida yuzaga kelishi bilan ajralib tursa, o'zbek tilida esa antonimlar ko'proq mustaqil leksik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, ikki tilda antonimlarning nutqdagi funksional qo'llanilishi va semantik kengayish jarayonlari ham turlicha namoyon bo'ladi.

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida antonimlarning semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqotda antonimlarning turlari, ularning ma'no munosabatlari, kontekstga bog'liq semantik o'zgarishlari hamda milliy-madaniy omillar bilan aloqasi tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi ikki til misolida antonimlarning umumiy va o'ziga xos jihatlarini aniqlash hamda ushbu hodisaning tilshunoslikdagi o'rnini yoritib berishdan iborat.

ASOSIY QISM

Tilshunoslikda antonimiya hodisasi leksik-semantik munosabatlarning muhim turlaridan biri sifatida qaraladi. Antonimlar voqelikdagi predmet, hodisa va holatlarning qarama-qarshi belgilarini ifodalovchi leksik birliklar bo'lib, ular inson tafakkurida shakllangan mantiqiy qarama-qarshiliklarning til vositasidagi ifodasidir. Shuning uchun antonimlarning semantik mohiyatini o'rganish tilning mazmuniy tuzilishini, shuningdek, til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Antonimlarning asosiy semantik xususiyati ularning o'zaro zid ma'noga ega bo'lishidir. Biroq bu zidlik har doim ham mutlaq xarakterga ega emas. Tilshunoslikda antonimlar odatda gradatsion (darajali), komplementar va konversiv turlarga ajratiladi. Gradatsion antonimlar ma'no darajalari orqali qarama-qarshilikni ifodalaydi, masalan, katta — kichik, hot — cold. Bunday antonimlar orasida o'rtaliq holatlar mavjud bo'lib,

ular ma'no jihatdan nisbiylikka ega. Komplementar antonimlar esa mutlaq qarama-qarshilikni bildiradi va ularning orasida uchinchi holat mavjud bo'lmaydi, masalan, tirik — o'lik, legal — illegal. Konversiv antonimlar esa bir-biriga nisbatan qarama-qarshi munosabatni ifodalaydi: sotmoq — sotib olmoq, teacher — student. Bu turdagi antonimlar semantik jihatdan o'zaro bog'liq bo'lib, harakat yoki munosabatning ikki tomoni sifatida namoyon bo'ladi.

Ingliz tilida antonimlar tizimi o'ziga xos semantik va strukturaviy xususiyatlarga ega. Jumladan, ingliz tilida antonimlar ko'pincha so'z yasovchi prefikslar yordamida hosil qilinadi. Un-, in-, dis-, non- kabi prefikslar orqali so'zlarning ma'nosi inkor yoki qarama-qarshi ma'noga aylantiriladi: happy — unhappy, possible — impossible, honest — dishonest. Bunday antonimlar semantik jihatdan ko'proq komplementar antonimlarga yaqin bo'lib, ularning ma'nosi aniq va qat'iy qarama-qarshilikni ifodalaydi. Shu bilan birga, ingliz tilida kontekstual antonimiya ham keng tarqalgan bo'lib, so'zlarning antonimligi faqat muayyan nutq vaziyatida namoyon bo'ladi.

O'zbek tilida esa antonimlar asosan mustaqil leksik birliklar orqali ifodalanadi: yaxshi — yomon, oq — qora, uzoq — yaqin. O'zbek tilida affikslar yordamida antonim hosil qilish nisbatan kam uchraydi, biroq inkor affikslari orqali hosil bo'lgan ayrim birliklar semantik jihatdan antonimik munosabatga kirishishi mumkin. O'zbek tilidagi antonimlar ko'proq gradatsion xarakterga ega bo'lib, ular nutq jarayonida turli uslubiy va emotsional ranglarga ega bo'ladi.

Har ikkala tilda ham antonimlarning semantik xususiyatlari kontekst bilan chambarchas bog'liq. Bir xil antonim jufti turli kontekstlarda turlicha ma'no nozikliklarini ifodalashi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi old — young antonim jufti faqat yoshga emas, balki tajribaga, tarixiy davrga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin. Xuddi shuningdek, o'zbek tilidagi eski — yangi antonimlari ham predmetning holati, zamonaviyligi yoki qadriyatga munosabatni ifodalashda turlicha semantik yuklamaga ega bo'ladi. Bu holat antonimlarning semantik moslashuvchanligini ko'rsatadi.

Antonimlar nutqning ta'sirchanligini oshirishda muhim stilistik vosita sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda antonimlar orqali obrazlilik, kontrast va emotsional kuchaytirish hosil qilinadi. Ingliz va o'zbek adabiy matnlarida antonimlardan keng foydalanilishi muallif fikrining aniqligi va ifodaliligini ta'minlaydi. Bundan tashqari, antonimlar publitsistik va ilmiy uslubda ham mantiqiy qarama-qarshilikni ochib berishda muhim ahamiyatga ega.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida antonimlarning semantik asoslari umumiy bo'lsa-da, ularning ifodalanish shakllari va qo'llanilish xususiyatlarida farqlar mavjud. Bu farqlar tillarning tipologik xususiyatlari, grammatik tuzilishi va madaniy omillari bilan bog'liq.

Shu bois antonimlarni qiyosiy o'rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki tarjima jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki antonimik munosabatlarni to'g'ri anglash va ifodalash tarjimaning adekvatligini ta'minlaydi.

XULOSA

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida antonimlarning semantik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, antonimiya har ikkala tilda ham leksik-semantik munosabatlarning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u tilning mazmuniy boyligini oshirishda va nutqning mantiqiy hamda ta'sirchan ifodalanishida muhim rol o'ynaydi. Antonimlar orqali voqelikdagi qarama-qarshi tushunchalar, belgilar va munosabatlar til vositasida aniq va tizimli tarzda ifodalanadi.

Tahlil jarayonida antonimlarning gradatsion, komplementar va konversiv turlari ingliz va o'zbek tillari misolida ko'rib chiqildi. Har ikkala tilda bu turlar semantik jihatdan o'xshash xususiyatlarga ega bo'lsa-da, ularning ifodalanish shakli va qo'llanilish darajasida muayyan farqlar mavjudligi aniqlandi. Ingliz tilida antonimlarning ko'plab shakllari so'z yasovchi prefikslar orqali hosil qilinishi bilan ajralib tursa, o'zbek tilida antonimlar asosan mustaqil leksik birliklar sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, tadqiqot antonimlarning semantik xususiyatlari kontekst bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatdi. Bir xil antonim juftliklari turli nutq vaziyatlarida qo'shimcha ma'no nozikliklariga ega bo'lishi mumkin. Bu holat antonimlarning semantik moslashuvchanligini va ularning nutqdagi funksional imkoniyatlarining kengligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, badiiy matnlarda antonimlar stilistik vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etib, obrazlilik va emotsional ta'sirni kuchaytiradi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida antonimlarning umumiy semantik asoslari mavjud bo'lsa-da, ularning shakllanishi va qo'llanishi tillarning tipologik xususiyatlari hamda milliy-madaniy omillar bilan belgilanadi. Shu sababli antonimlarni qiyosiy o'rganish tilshunoslik nazariyasini boyitish bilan birga, tarjima amaliyoti va chet tillarni o'qitish jarayonida ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida antonimlarning semantik xususiyatlarini chuqur va tizimli o'rganish kelgusidagi lingvistik tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi hamda ikki til o'rtasidagi leksik-semantik munosabatlarni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov G., Rustamov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Leksikologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 1981.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Fan, 2002.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
4. Saidov S. O'zbek tilining leksik-semantik tizimi. – Toshkent: Fan, 1991.

5. Lyons J. Semantics. Vol. 1–2. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
6. Cruse D. A. Lexical Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
7. Palmer F. R. Semantics: A New Outline. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
8. Murphy M. L. Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and Other Paradigms. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
9. Yusupov U. Qiyosiy tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
10. Apresyan Yu. D. Leksicheskaya semantika. – Moskva: Nauka, 1974.

